

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА

ПОЛЩУК ОЛЕКСАНДР СЕРГІЙОВИЧ

УДК 1:316.3]:17.022.1:316.45(043.3)

**ЦІННІСНІ ЗАСАДИ КОЛЕКТИВНОЇ ДІЇ
У СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ
(ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ)**

09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора філософських наук

Київ – 2015

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі соціальної філософії та філософії освіти Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки України.

Науковий консультант – доктор філософських наук, професор
Бойченко Михайло Іванович,
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова,
професор кафедри філософії.

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, професор,
Богданов Володимир Семенович,
Черкаський факультет Національного
університету «Одеська юридична академія»,
декан;

доктор філософських наук, доцент
Кострюков Сергій Володимирович,
Державний вищий навчальний заклад
«Національний гірничий університет»,
професор кафедри цивільного та
господарського права;

доктор філософських наук, старший
науковий співробітник
Зінченко Віктор Вікторович,
Інститут вищої освіти НАПН України,
головний науковий співробітник відділу
інтернаціоналізації вищої освіти.

Захист відбудеться 29 січня 2016 року о 12.00 на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.16 у Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий 28 грудня 2015 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

О. П. Кивлюк

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Колективна дія як спеціальний предмет дослідження відносно недавно стала предметом спеціальної філософської рефлексії, хоча окремі типи колективної дії – особливо політичної, економічної, правової, релігійної – доволі докладно досліджувалися як у спеціальних науках, так і, частково, представниками філософської думки. Водночас, наростання ролі процесів самоорганізації у сучасному глобалізованому світі загалом і в Україні зокрема викликало потребу сутнісного і системного аналізу розмаїття типів і видів колективної дії, що дає необхідні підстави для подальшого теоретичного синтезу, який покликаний надати універсальну концептуальну модель колективної дії. Такий синтез має здійснюватися, головним чином, завдяки зверненню до методології та понятійно-категоріального апарату соціальної філософії.

Дослідження витоків соціальної інтеграції на суспільному мікрорівні потребує аналізу теорії груп, процесів структурування суспільства, нарешті – аналізу самого феномену колективу і колективності. Тема колективної дії задає той смисловий горизонт, у якому проблематика соціальної структури та соціальної ідентичності вже не суперечать одна іншій, а можуть бути поєднані – передусім, завдяки концепту колективної ідентичності. При структуруванні сучасного суспільства важливого значення набувають процеси самоорганізації громадянського суспільства, різні драматичні аспекти якого дозволяють розкрити підхід з акцентуванням на темі колективної дії. Попри наростаючу актуальність цих та інших сюжетів дослідження проблематики колективної дії у вітчизняній науці вони залишаються або ж практично не дослідженими, або досліджуються частково – переважно у спеціальних соціальних науках.

Особливо гостро постає потреба вітчизняної науки та суспільства у аксіологічному аналізі умов та засобів здійснення колективних дій. Свого часу ця проблематика у марксистській філософії редукувалася переважно до класового аналізу людських потреб і переосмислення сутності гуманізму у сучасному суспільстві, яке вже пережило кілька хвиль дегуманізації і очікує на нові такі хвилі. Водночас, наявне значно ширше коло соціальних функцій та соціальних спільнот, які суттєво змінюють ціннісні характеристики, властиві сучасному суспільству. Значна частина вітчизняних дослідників як теми соціальної самоорганізації, так і ціннісних характеристик сучасного суспільства послуговуються марксистською та постмарксистською термінологією, а багато у чому і методологією постмарксизму у соціальній філософії. Все це зумовлює актуальність нашого дослідження ціннісних засад здійснення колективної дії у сучасному суспільстві.

Ступінь наукового опрацювання проблеми. Класичні для наукового дослідження колективної дії проблеми виникають на стику політичної та економічної сфер суспільного життя. Якщо на рівні аналітичного розмежування смислових кодів та функцій політики та економіки як соціальних систем не

лише можливо, але й необхідно чітко розрізняти економічну та політичну раціональність соціальної дії та комунікації, то з позицій теорії колективної дії таке розмежування економіки і політики буде нерідко не лише штучним, але й підчас шкідливим або й просто неможливим. Це не означає альтернативність теорії колективної дії теорії соціальних систем, однак однозначно означає неможливість редукувати проблематику колективної дії до понятійної сітки теорії соціальних систем. Втім, оминати чи тим більше ігнорувати таку сітку теж неможливо. Тому для усіх наступних досліджень колективної дії слід враховувати напрацювання як у рамках теорії соціальної дії, так і праці класиків системного підходу у соціальному пізнанні.

Щодо теорії соціальної дії, то важливий внесок у осмислення цього поняття та концептуалізацію всієї соціальної теорії під цим кутом зору здійснили німецькі теоретики Й. Фіхте, Ф. Шелінг, Г. Гегель, К. Маркс, згодом М. Вебер та представники франкфуртської школи соціальних досліджень М. Горкгаймер, Ю. Габермас, представники австрійської школи політекономії такі як Л. фон Мізес, Ф. фон Гаек, російські дослідники Г. Батіщев, Е. Ільєнков, В. Лекторський та інші, а також вітчизняні дослідники В. Андрущенко, І. Бекешкіна, М. Булатов, Л. Губерський, А. Єрмоленко, В. Іванов, В. Кремень, М. Михальченко, М. Тарасенко, В. Шинкарук, О. Яценко. На певному етапі аналізу теми діяльності важливими для розвитку вітчизняної науки були дослідження психологів Л. Виготського та А. Леонтьєва.

Водночас, зв'язок теми соціальної дії із системною проблематикою у соціальних дослідженнях знаходимо лише у небагатьох дослідників: передусім це теорія соціальної дії у викладі Талкота Парсонса та деяких його послідовників (Р. Мертона та інших), а також радянських теоретиків В. Афанасьєва, Е. Юдіна, Г. Щедровицького та інші. Оригінальну версію аналізу суспільства як системи у рамках традиції вітчизняних прихильників діяльнісного підходу презентує В. Бех та його послідовники. Окремий напрям досліджень являє теорія соціальних систем, у якій соціальна дія розглядається лише як складова функціонування соціальних систем або як момент у соціальній комунікації. Таку традицію започатковує німецький теоретик Ніклас Луман, який має своїх послідовників і у Німеччині, і в Україні, зокрема, М. Бойченка. Втім у цих теоріях колективну дію переважно редукують до її організаційних та інституційних втілень.

Важливі аспекти дослідження колективної дії розробляли вітчизняні дослідники Т. Андрущенко (формування духовних цінностей молоді), В. Вашеви́ч (історична свідомість як свідомість соціальних груп), В. Воронкова (колективна дія за доби глобалізації), Е. Герасимова (економічні аспекти колективної дії), О. Кивлюк (віртуальні спільноти), С. Крилова (співпраця як колективна дія), С. Куцепал (аналіз постсоціальності), В. Муляр (політичні аспекти колективної дії), І. Немчинов (соціальне конструювання), Т. Розова (громадянські аспекти колективності), В. Савельєв (освітньо-політичні аспекти колективної дії), О. Скубашевська (мовно-дискурсивні аспекти комунікації) та інші.

Спеціально тему колективної дії у світовій соціальній думці почали досліджувати економісти (М. Олсон, Е. Остром), соціологи (Е. Дюркгайм, М. Мосс) та політологи (Р. Патнем, П. Розанвалон). Особливу концептуалізацію теорія колективної поведінки отримала у програмуванні як теорія мультиагентних систем (У. Ешбі, К. Шенон, серед вітчизняних дослідників – О. Бочкарьов).

Окремим напрямом досліджень теми колективної дії у світовій науковій літературі є аналіз патологічних форм реалізації колективної дії, зокрема на прикладі розгляду соціальних засад функціонування клієнтел. Такі дослідження здійснювалися світовими класиками М. Крозьє, Дж.-Ф. Медар, російськими науковцями М. Афанасьєвим, К. Рогожиною. Та вітчизняними дослідниками, такими як Я. Пасько, М. Томенко.

Значну кількість філософських та наукових досліджень присвячено було макрорівню аналізу суспільних процесів – під кутом зору їхньої зумовленості процесами, які розглянуті нами на мікро- і мезо-рівнях такого аналізу. Це дослідники теми соціальних мереж, мультикультуралізму тощо.

Окремим напрямом філософських досліджень, який сприяв розробці нашої теми була філософська аксіологія, класики якої – М. Вебер, В. Віндельбанд, Ю. Габермас, Г. Рікерт, М. Шелер та інші, а також сучасні теоретики Х. Йоас, А. Макінтайр, Ч. Тейлор, які сформували уявлення про цінності та соціальні засади їхнього функціонування. Однак тема колективної дії цими авторами або не розроблялася взагалі, або лише побіжно й в інших контекстах.

Наше дослідження покликане закрити наявні лакуни у дослідженні колективної дії – і передусім за рахунок системного філософського аналізу її ціннісних засад у сучасному суспільстві.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Загальний напрям дисертаційної роботи пов'язаний з темою дослідження наукової школи доктора філософських наук, професора, члена-кореспондента НАН України, академіка НАПН України В. П. Андрущенка «Соціально-філософські проблеми розвитку людини, її освіти і культури» (затверджена рішенням Вченої ради Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, протокол № 10 від 24 квітня 2008 р.), що входить до Тематичного плану науково-дослідних робіт Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, науковий напрям «Дослідження проблем гуманітарних наук» (затверджений рішенням Вченої ради Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, протокол № 5 від 29 січня 2009 р.). Тема дисертації затверджена Вченою радою Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (протокол № 6 від 25 січня 2012 р.).

Мета дисертаційного дослідження полягає у виявленні сутності, специфіки та взаємозв'язку основних ціннісних, структурно-функціональних та символічно-системних характеристик колективної дії як особливого соціального феномену.

Досягнення цієї мети реалізується через вирішення таких **дослідницьких завдань**:

- з'ясувати, з яких теоретичних позицій можливим є адекватний аналіз ціннісних засад колективної дії;
- визначити сутність, основні характеристики колективної дії з позицій її ціннісних засад;
- визначити інституціональний статус колективної дії;
- виявити значущість ціннісних характеристик колективної дії для її успішного включення у символічні та соціальні системи сучасного суспільства;
- охарактеризувати взаємозв'язок колективної дії та функціонування колективів у суспільному житті;
- виявити потенціал філософського переосмислення колективізму як джерела творення соціальної структури;
- визначити роль колективної дії у процесах структуризації сучасного суспільства;
- з'ясувати значущість соціальних кліважів для реалізації колективної дії;
- здійснити розрізнення конструктивної та деструктивної колективної дії;
- уточнити концептуальні засади взаємного узгодження та синтезу результатів галузевих досліджень меж і можливостей розвитку колективної дії;
- уточнити значущість ціннісних характеристик колективної дії для визначення структурно-функціональних її параметрів;
- виявити, у який спосіб філософська теорія колективної дії методологічно обґрунтовує теоретичні та практичні завдання щодо розвитку ціннісних складових суспільного життя;
- виявити основні завдання і теоретичні можливості соціальної філософії щодо вивчення системних та комунікативних засад становлення сучасної колективної дії під аксіологічним кутом зору;
- окреслити методологічну значущість соціально-філософського підходу до дослідження основних патологічних форм колективної дії;
- визначити основні напрями теоретичних досліджень колективної дії конкретними соціальними та гуманітарними науками з позицій системної та комунікативної методології сучасної соціальної філософії.

Об'єктом дослідження є феномен колективної дії у сучасному суспільстві.

Предметом дослідження виступає ціннісний вимір колективних дій у сучасному суспільстві.

Методологічна основа дослідження. Методологічною основою даного дисертаційного дослідження є соціальна філософія як аксіологічна теорія колективної дії, на засадах якої здійснено переосмислення і нову концептуалізацію здобутків інших філософських дисциплін та спеціальних наук, які досліджують колективні дії: від філософської антропології до філософії права і від соціології до економічної теорії. Така концептуалізація

значною мірою створює також підстави для зворотного методологічного та ціннісно-світоглядного впливу соціальної філософії на інші філософські дисципліни та спеціальні науки, які досліджують колективну дію.

Соціальна філософія тим самим постала як концептуальна основа для застосування міждисциплінарного підходу, що дозволило різнобічно проаналізувати ціннісні засади колективної дії, розкриті в різних філософських, соціальних та гуманітарних дисциплінах. Під кутом зору виявлення епістемологічних і методологічних засад вивчення ціннісних засад колективної дії було здійснено звернення до теорії соціальної дії та теорії соціальних систем і їхнього методологічного апарату, оскільки ці теорії є наскрізними у їхньому застосуванні у цих дисциплінах. Для виявлення взаємозалежності соціальної дії і соціальної комунікації було застосовано також методологічні засоби аксіології.

Для виконання окремих завдань було використано методи системного та порівняльного дослідження, структурно-функціонального та інституційного аналізу, а також елементи герменевтичної методології. Методи системного дослідження сприяли вивченню ціннісних засад колективної дії в розмаїтті їхніх системних зв'язків і залежностей в рамках символічного універсуму сучасного суспільства, розкриттю взаємовпливу та субординації компонентів, доведенню системоутворюючого значення колективних дій. Застосування методу порівняльного дослідження дозволило зіставляти прояви колективних дій у різних соціальних системах. Структурно-функціональний аналіз дав можливість виявляти сутнісну залежність процесів соціального структурування від функціональних запитів окремих соціальних систем (передусім, політики та економіки). Інституційний аналіз було застосовано для дослідження окремих інституційних втілень колективної дії – від лобізму та клієнтели до держави. Герменевтичний підхід застосовувався для адекватного і цілісного розуміння змін інтерпретації окремих ціннісних проявів колективної дії, зокрема феноменів колективізму, колективної ідентичності тощо – як у їхніх соціальних проявах, так і у їхньому теоретичному осмисленні.

Наукова новизна дослідження полягає у виявленні соціально-філософського потенціалу концептуалізації ціннісних засад колективної дії, яка визначає основні ціннісні, структурно-функціональні та символічно-системні аспекти становлення колективних дій, а отже і системоутворюючий потенціал колективних дій. Основні положення дослідження розкрито у наступних теоретичних положеннях, що виносяться на захист:

Вперше:

- доведено, що попри усе розмаїття і навіть інколи суперечливість результатів спеціальних соціальних та гуманітарних досліджень колективної дії, усі вони мають спільну філософську основу, пов'язану з аксіологічним опрацюванням проблеми визнання як встановлення особливого типу соціального зв'язку. Виявлення філософськими засобами ціннісних підстав визнання людьми інших, себе та соціальних утворень створює теретичне підґрунтя для визначення ціннісних засад колективної дії цих людей;

- визначено, що ціннісні параметри колективної дії виступають, щонайменше, у двох основних соціальних функціях: по-перше, вони виражають підстави ангажованості індивідів колективними діями, тобто виступають у якості основної мотиваційної сили стійкого узгодження індивідами своєї поведінки з іншими індивідами; по-друге, ціннісні параметри колективної дії є важливим чинником її узгодження з іншими колективними діями;

- охарактеризовано колективну дію у широкому сені слова як поведінковий вимір функціонування соціальних інститутів, тоді як у вузькому значенні саму колективну дію можна розглядати як особливий соціальний інститут, а саме як інститут соціальної творчості, який найбільш відкрито проявляє свій вплив у сфері громадянського суспільства;

- виявлено, що ціннісні підстави колективної дії через механізми соціально-інституційного та соціально-системного узгодження цінностей носіїв різних колективних дій виступають одним з основних засобів відтворення та творення основних символічних систем суспільства – від мови та традицій до ідеологій і наукової картини світу сучасного суспільства;

- доведено, що колективна дія конститує колективи, які постають як інтегральний результат уже здійснених у минулому колективних дій певного типу, здійснюваної у теперішньому колективної поведінки, яка виходить з досягнутого попередніми колективними діями та запланованих на майбутнє колективних дій як мети існування таких колективів;

- розкрито потенціал філософського переосмислення колективізму як принципу визначення соціальної суб'єктності, згідно якого свою соціальну ідентичність особистість реалізує передусім через колективну ідентичність. Таку ідентичність особистість сприймає не як нав'язану ззовні, але як сконструйовану за власної участі, адже у процесі соціалізації людина здобуває свою соціальну суб'єктність, а саме шляхом залучення до діяльності колективів як суб'єктів соціальної дії;

- доведено, що колективні дії постають реальною основою нескінченного процесу переструктурування суспільства як сукупності організаційних зусиль з невизначеним кінцевим результатом. Попри визначальний характер формальних груп та організацій у таких організаційних зусиллях, сам суспільний розвиток постає як принципово ателеологічний;

- проаналізовано феномен соціальних кліважів як загрози успішності колективної дії шляхом поглиблення певних ціннісних «тріщин» у соціальний розкол із численними соціальними патологіями, що його супроводжують;

- здійснено розрізнення конструктивної та деструктивної колективної дії за критерієм спрямованості цінностей, які об'єднують учасників колективної дії: конструктивна колективна дія – як за своїми намірами, так і за своїми наслідками – спрямована насамперед на розвиток спільноти носіїв цієї дії, тоді як деструктивна спрямована передусім проти інших спільнот та осіб.

Уточнено, що:

- концептуальні засади взаємного узгодження та синтезу результатів галузевих досліджень меж і можливостей розвитку колективної дії потребують розвитку теорії соціальної дії у рамках системної теорії комунікації. Соціально-

філософськи обґрунтована системно-комунікативна версія теорії колективної дії постає як теоретична основа для міждисциплінарних та трансдисциплінарних досліджень колективної дії;

- спільні цінності носіїв колективної дії створюють передумови для виникнення соціальних спільнот як базової одиниці соціальної структури суспільства. Завдяки своїй конкретизації у колективній дії ці цінності набувають функціональної визначеності – причому одним і тим же цінностям може відповідати кілька колективних дій: або як серія таких дій, або як послідовна зміна взаємопов'язаних колективних дій, або навіть як сукупність альтернативних колективних дій, спрямованих на єдину мету, визначену спільними цінностями;

- системно-комунікативна філософська теорія колективної дії сполучає виконання своїх теоретичних та практичних завдань щодо розвитку ціннісних засад колективної дії завдяки поєднанню концептуальних можливостей комунікативної філософії (самореалізація особистості через самореалізацію інших особистостей у спільній комунікації), теорії соціальних систем (конкретне втілення особистостями системних принципів комунікації у соціальних інститутах та соціальних організаціях) і філософії соціальної культури (розвиток колективних дій у розгортанні багатовимірності символічного простору культури).

Набули подальшого розвитку:

- положення, що теоретичні можливості соціальної філософії щодо вивчення системних та комунікативних засад становлення сучасної колективної дії розкриваються у основних її пізнавальних завданнях, до яких слід відносити виявлення функціональних, символічних та структурних наслідків втілення ціннісних засад колективної дії. Так, системно-комунікативна теорія колективної дії постає як функціональна теорія колективної дії, як легітимацийна основа колективних дій та як оновлена концепція колективізму. Демократичне суспільство постає під таким кутом зору як доволі досконалий (з практично можливих) приклад організації функціонування політичної системи на засадах самоорганізації соціальних спільнот у суб'єктів колективної дії. При цьому легітимация окремих колективних дій забезпечується не окремими соціальними інститутами чи системами, а усією їхньою сукупністю – тією мірою, якою вони також є результатом колективних дій. Джерелом соціального структурування суспільства постає колективна ідентичність, причому кожен член суспільства, будучи учасником різних колективних дій, постає як носій множинної колективної ідентичності;

- положення про методологічну значущість соціально-філософського ракурсу дослідження основних патологічних форм колективної дії – на основі виявлення ціннісних підстав розрізнення нормального і патологічного у колективних діях. З одного боку, ціннісне виправдання отримують лобістські та неформальні організації як такі, що виконують функцію узгодження інтересів різних суб'єктів колективної дії, будучи при цьому самі також особливим суб'єктом колективної дії, з іншого боку – клієнтелізм постає як патологічна форма реалізації колективних дій тією мірою, якою окремі колективні дії

набувають характеру таких, що збільшують свою соціальну ефективність за рахунок зниження ефективності інших колективних дій;

- визначення з позицій системної та комунікативної методології сучасної соціальної філософії таких основних напрямів теоретичних досліджень колективної дії конкретними гуманітарними та соціальними науками, які об'єднуються довкола розкриття функціональних, символічних та структурних аспектів втілення ціннісних засад колективної дії.

Теоретичне та практичне значення отриманих результатів.

Теоретично і практично цінним є те, що даний аналіз дозволяє враховувати у дослідженні сучасної колективної дії не тільки характерні риси особистостей і соціальних груп, які прямо і опосередковано беруть участь у творенні колективних дій, але також загальний системний, інституційний та соціокультурний контекст, усередині якого відбувається цей процес – як у сприятливих, так і у несприятливих для комунікації соціальних контекстах. Тому необхідно враховувати і такі важливі як для окремої людини, так і для соціальної життєдіяльності суспільства загалом чинники, як розвиток власних традицій колективної дії у сполученні зі світовим досвідом застосування колективних дій у різних соціальних інститутах та соціальних системах.

Здійснене дослідження показує, що аналіз суспільного життя з позицій соціально-філософської теорії колективної дії має стати звичним для вчених і практиків інструментом, що дозволяє визначати перспективи розвитку вітчизняного суспільства як результату великої кількості взаємно узгоджених колективних дій.

Практично важливим висновком з виконаного аналізу є висновок про необхідність введення до складу курсів з соціальної філософії, політичної філософії та практичної філософії у вищих навчальних закладах України тем, присвячених проблематиці аналізу і розвитку ціннісних засад колективної дії.

Матеріали дослідження можуть бути використані при вирішенні конкретних теоретичних та практичних проблем, пов'язаних з розвитком інституційних структур сучасного українського громадянського суспільства.

Отримані результати можуть бути використані при викладанні курсів соціальної філософії, політичної філософії, філософії культури, філософії господарства, а також соціології, політології, при підготовці спецкурсів для студентів філософських, історичних та соціально-гуманітарних факультетів вищих навчальних закладів України.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є результатом самостійної дослідницької роботи. Основні положення й висновки дисертації розроблені автором й знайшли відображення у його наукових публікаціях.

Кандидатська дисертація на тему: «Соціалізація особистості як громадянина України: соціально-філософський аналіз» спеціальність 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії була захищена у 2009 р. в Інституті вищої освіти НАПН України. Її матеріали у тексті докторської дисертації не використовувалися.

Апробація результатів дисертації. Основні висновки та концептуальні положення дисертаційного дослідження обговорювались на засіданнях кафедр

соціальної філософії та філософії освіти і філософської антропології Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, на низці міжнародних, всеукраїнських науково-практичних конференціях та засіданнях круглих столів і семінарів, а саме: Міжнародна науково-практична конференція «Час у дзеркалі науки» (19 березня 2011 р., м.Київ); Міжнародна науково-практична конференція «Наукове забезпечення процесів реформування соціально-економічних відносин в умовах глобалізації» (29–30 квітня 2011 р., м. Ялта); Міжнародна науково-практична конференція «XXIV Читання, присвячені пам'яті засновника Львівсько-Варшавської філософської школи К. Твардовського» (10–11 лютого 2012 р., м. Львів); V Міжнародна науково-практична конференція «Проблеми культурної ідентичності: минуле і сучасне діалогу культур» (26–27 квітня 2012 р., м. Острог); Міжнародна науково-практична конференція «Філософія та соціологія трансформаційного суспільства» (24–26 травня 2012 р., м. Сімферополь); Міжнародна науково-практична конференція «Дошкільна освіта у сучасних вимірах» (24–25 вересня 2013 р., м. Хмельницький); Міжнародна науково-практична конференція, присвячена 20-й річниці філософсько-теологічного факультету «Гуманітарно-наукове знання: розмаїття парадигм» (14–15 жовтня 2013 р., м. Чернівці); Міжнародна науково-практична конференція «Філософсько-гуманітарні читання» з темою «Актуальні проблеми та перспективи розвитку сучасного соціально-гуманітарного знання» (2 квітня 2015 р., м. Дніпропетровськ); IV Міжнародна науково-практична конференція молодих науковців «Світоглядно-ціннісне самовизначення людини. Толерантність : соціально-сміслові варіації та євроінтеграційний контекст» (8–9 травня 2015 р., м. Чернівці).

III Всеукраїнська науково-практична конференція «Що чинити, як діяти? Філософські, наукові та релігійні аспекти управлінської діяльності» (15–16 квітня 2011 р., м. Львів); IV Всеукраїнська науково-практична конференція «Громадський рух та становлення громадянського суспільства в Україні» (6–8 жовтня 2011 р., м. Сімферополь); XI Всеукраїнська науково-практична конференція «Январские педагогические чтения» (31 січня 2013 р., м. Сімферополь); Всеукраїнська науково-практична конференція «Статус та перспективи соціокультурної лінгвістики: комунікація у мережевому суспільстві» (17 травня 2013 р., м. Хмельницький); III Всеукраїнська науково-практична конференція з міжнародною участю «Науковий діалог «Захід-Схід» (7 червня 2014 р., м. Кам'янець-Подільський); Міжвузівська Інтернетконференція «Громадянський дискурс: шлях до подолання конфлікту у сучасному українському суспільстві» (24–28 листопада 2014 р., Хмельницький – Харків); Міжнародний круглий стіл «Незалежність Республіки Польща, незалежність України – шлях до євроінтеграції» (10 листопада 2014 р., м. Хмельницький); Круглий стіл «Проблеми та перспективи формування гуманітарної політики в Україні» (25 лютого 2011 р., м. Ялта); Філософські читання пам'яті Івана Бойченка «Людина. Історія. Нація» (25 жовтня 2013 р., м. Київ); Філософські читання пам'яті Івана Бойченка «Людина. Історія. Системи» (24 жовтня 2014 р., м. Київ).

Публікації. Впровадження результатів дослідження здійснене у 55 публікаціях, з них 1 монографія, 34 – статті, опублікованих у провідних вітчизняних фахових виданнях у галузі філософських наук, 4 – у наукометричних закордонних виданнях, 16 – у матеріалах конференцій та круглих столів.

Структура та обсяг дисертаційного дослідження відповідає меті дослідження і послідовності вирішення поставлених завдань. Робота складається із вступу, шести розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків та списку використаних джерел (463 позиції і складає 45 сторінок). Загальний обсяг дисертації – 438 сторінок, основна частина дисертаційного дослідження – 393 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження та проаналізовано рівень її наукового опрацювання; окреслено мету, завдання і методологічні засади наукового пошуку; визначено новизну, теоретичне і практичне значення отриманих результатів; відображено ступінь їх апробації та структуру роботи.

Перший розділ «Теоретико-методологічні засади дослідження колективної дії» складається із шести підрозділів та висновків і присвячений виявленню значення соціальної філософії як теоретичної та методологічної основи дослідження колективної дії.

У *підрозділі 1.1 «Специфіка соціально-філософського аналізу колективної дії: теорія колективної дії між соціальним реалізмом та соціальним номіналізмом»* здійснено аналіз здобутків різних галузей наукового та філософського пізнання у вивченні феномену колективної дії, окреслено особливості його осмислення у предметному полі сучасного соціального пізнання, показано парадигмальні відмінності у підходах до вивчення феномену колективної дії.

Соціальна філософія конституює своє предметне поле у діапазоні між соціальним реалізмом (соціальним холізмом, об'єктивізмом, етатизмом тощо) та соціальним номіналізмом (методологічним індивідуалізмом, суб'єктивізмом, лібертаріанством тощо). Кожна з цих парадигмальних позицій попри видиму внутрішню несуперечливість має суттєві недоліки, будучи крайнім вираженням лише однієї з двох невід'ємних характеристик суспільства – тенденції до соціальної інтеграції та тенденції до індивідуалізації, соціального макросвіту та соціального мікросвіту. Для соціальних систем не людина постає як суб'єкт дії, але колектив, саме колектив слід визнати дійсним соціальним індивідом, адже індивід – це мінімальний носій ознак якогось цілого, у нашому випадку – носій ознак соціальності. Додаткове обґрунтування цієї тези надає теорія комунікації: людина поза соціальною комунікацією доволі швидко втрачає не лише ознаки соціальності, але й взагалі здоровий глузд і здатність до виживання.

Колективна дія є типом опосередковування суспільних відносин, а це дає підстави стверджувати, що дослідження колективної дії є чи не найважливішим засобом осягнення суті державних відносин. Держава – це не лише суб'єкт, що

скоординує колективну дію, вона також є частиною колективної дії, яка у свою чергу базується на довірі та здатності до співпраці.

У підрозділі 1.2 «Особливості дослідження колективної дії у окремих соціальних та гуманітарних науках» показано стихійне звернення до проблематики колективної дії практично в усіх соціальних науках та обґрунтовано необхідність соціально-філософської рефлексії щодо послідовного та несуперечливого використання поняття колективної дії.

По-перше, взаємодія дозволяє подолати обмеженість фізичних і інтелектуальних здібностей кожного учасника колективної дії зокрема. По-друге, на її основі вдається виконати набагато більший обсяг звичайної роботи внаслідок поділу спеціалізації праці та виникнення, крім волі учасників, духу змагання, мобілізуючого приховані резерви, що істотно підвищує інтенсивність діяльності. По-третє, створюються умови для успішного вирішення проблем там, де з тих чи інших причин неможливо розподілити обов'язки між окремими членами групи. Таким чином, результатом взаємодії індивідів є колективна дія.

Водночас, така властива конкретним соціальним та гуманітарним наукам редукція колективної дії до узгоджених дій окремих індивідів залишає поза увагою творення нової соціальної якості, виникнення самодостатнього соціального феномену, яким є колективна дія. Неминуче виникають розбіжності між різними соціальними та гуманітарними науками у тому питанні, що ж вважати вирішальною підставою для участі у колективній дії, якими мають бути спільні інтереси, ідеали, розуміння ролей і норм тощо – соціологічними, психологічними, економічними, політологічними, правовими чи ще іншими. Лише соціальна філософія, виявляючи самодостатність колективної дії як ґрунтовану на самотності колективу як форми соціальності, його нередукованості до сукупності індивідів, відкриває перспективу для створення єдиної загальної теорії колективної дії. Така теорія колективної дії, зокрема, має апелювати до універсального поняття колективної ідентичності.

У підрозділі 1.3 «Аксіологічний аналіз визнання як основа дослідження колективних дій» виявлено особливості соціально-філософської рефлексії феномену колективної дії як сутнісно пов'язаного з механізмом визнання на основі цінностей.

Люди утворюють колективи довкола спільно визнаних норм, точніше самі колективи постають як результат взаємного визнання людей з приводу певних соціальних норм. Коли ж звертаємося до концепту колективної дії, акцент зміщується з пошуку субстанційних підстав соціальної ідентичності колективів на функціональні, і глибше – на ціннісні підстави для концентрації колективних зусиль людей у тих чи інших ситуаціях. При цьому більшість соціальних ситуацій постають як типові, повторювані, а тому колективні дії утворюють собою певні серії, тому колективи нерідко розглядають як соціальні субстанції, статус яких не є абсолютним, колективи є швидше видимими субстанціями, квазі-субстанціями – їх об'єднує спільна історична доля. Жоден колектив не може піднятися над історією, яка є плодом поєднання, причому далеко не завжди організованого, але нерідко конфліктного (а інколи й

патологічного або взагалі дисфункціонального) спільних зусиль багатьох колективів. Суспільство має складну, розгалужену та нестабільну соціальну структуру, основою якої є колектив. Людина в процесі соціалізації перебуває у різних колективах, які здійснюють той чи інший вплив на неї, і навпаки.

У підрозділі 1.4 «Колективна дія як чинник утворення соціальної структури суспільства» виявлено застосування теорії колективної дії для виявлення підстав виникнення та динаміки змін соціальної структури суспільства.

Соціальна організація виступає як певний соціальний медіум, від структури та функціонування якого значною мірою залежать і діяльність, і особистісні характеристики її членів: з одного боку, члени організації формулюють певні цілі і створюють систему заходів, які регулюють її функціонування у процесі досягнення цих цілей, з іншого боку такі цілі та заходи можуть мати успіх лише за умови їхнього узгодження з цілями та заходами інших організацій. Відбувається узгоджена організація індивідів у різні соціальні групи чи різнотипні колективи, де відбувається накопичення, трансляція і розвиток соціального досвіду. Соціальна структура постає не як незмінна матриця соціальних відносин (як у марксизмі) чи як ієрархія соціальних зв'язків (як у традиційному суспільстві), але як процес невинної структурації (Е.Гіденс), тобто як динаміка організаційних зусиль щодо удосконалення наявної структури суспільства через зміну окремих її складових (К.Поппер). Колективна дія постає як безпосередній інструмент такої структурації.

У підрозділі 1.5 «Вплив формальних соціальних груп на становлення цінностей особистості» аналізується розмаїття філософських поглядів на роль формальних соціальних груп у розвитку особистості та зв'язок цих поглядів з теорією колективної дії.

У сфері соціальних наук прийнята класифікація соціальних груп за такими ознаками: за принципом формування (умовні, реальні групи); за величиною (малі, великі); в залежності від умов формування (природні, лабораторні групи); в залежності від форм організації (формальні, неформальні та референтні). Кожна людина одночасно належить до декількох груп: до одних – досить короткий термін (екскурсійна група, армія, технікум), адже, досягаючи своєї цілі, такі групи розпадаються, інші ж, навпаки, супроводжують людину усе життя (сім'я, родина, друзі) і мають на неї значний вплив. Соціальні групи є рушіями суспільного поступу, а також визначають якість функціонування всіх суспільних інститутів у той чи інший момент історичного розвитку. Залежно від того, з яких груп складається суспільство, яка з них панує, а яка підпорядковується, залежить і тип суспільства, його суспільно-політичний і державний лад. Крім поділу суспільства на політичні, економічні та інші системи, його можна вивчати під кутом зору діяльності різних суспільних груп – великих, середніх і малих (макро-, мезо- і мікро-груп).

У підрозділі 1.6 «Колектив як форма самоорганізації суспільства» виявлено роль колективів у забезпеченні самоорганізації суспільства на всіх його рівнях – від мікро-рівня і до рівня суспільства як цілого (макро-рівня).

Суспільне життя відбувається у трьох основних сферах життєдіяльності: в матеріально-економічній, соціально-політичній, духовно-культурній, які у соціальній структурі представлені відповідними колективами. Колектив постає як найбільш стійке і сильне за своїми впливами втілення колективної дії. Групою можна назвати будь-яке об'єднання людей незалежно від характеру зв'язків між її членами, тоді як колектив являє собою високоорганізоване об'єднання людей, орієнтоване на досягнення спільної мети. Впливаючи на поведінку індивіда, колектив багато у чому сприяє її зміні. У колективі індивід має можливість по-новому глянути на себе з боку, оцінити себе і свою роль у суспільстві; він вчиться жити і працювати в оточенні інших, пристосовувати до них свої бажання, прагнення, інтереси; колектив значною мірою стимулює творчу активність більшості людей, формує у них прагнення до удосконалення, до першості у змаганні. На етапі глобалізаційного розвитку людства чимала кількість різнотипних організацій у своєму розмаїтті утворюють соціальні мережі – від локальних до глобальних, у яких кожне соціальне утворення представлене як сукупність індивідів, об'єднаних у групи, які представлені колективами, що діють відповідно до завдань суспільства.

Другий розділ «Аксіологічний аналіз підстав, засобів і цілей здійснення колективної дії» складається із п'яти підрозділів і висновків і присвячений аналізу ціннісних аспектів колективної дії засобами сучасної соціальної філософії.

У підрозділі 2.1 *«Потреби людини як першопричина колективної дії соціальної групи»* визначено соціально-антропологічні джерела виникнення колективної дії.

Причини, що спонукають людину до дії, мотиви її поведінки завжди пояснюються потребами, а точніше – прагненням до їхнього задоволення. Потреби є основним рушієм у колективній дії соціальних груп. Ціль соціальної групи не є універсальною, оскільки вона щоразу виражає соціальні потреби конкретних індивідів. Більш адекватно цілі соціальних груп виражають цілі колективної дії. Усвідомлена потреба виступає як суб'єктивний стан людини, що регулює колективну дію і спонукає її (людину) до участі у різновекторних суспільних відносинах. Соціальні потреби людини взаємно обумовлені з тими базовими завданнями, які суспільство повинно виконувати щодо особистості – тому вирізняють три відповідні соціальні функції: забезпечення збереження життя членів суспільства; підтримання нормального та стабільного функціонування соціальної організації життя (соціальних структур, установ, організацій, інститутів тощо); культивування вищих духовних потреб та інтересів задля забезпечення існування навичок продукування предметних та смислових орієнтацій як людини, так і суспільства.

У підрозділі 2.2 *«Матеріальні і нематеріальні блага в структурі цінностей колективів»* проаналізовано основні матеріальні та нематеріальні соціальні блага як такі, що характеризують структуру цінностей колективів.

Необхідною передумовою самого існування людського суспільства завжди було і залишається виробництво матеріальних і духовних благ. Будь-який предмет, що виробляється у процесі матеріального виробництва для

задоволення благ, відображає і нематеріальну сферу людини. Адже він несе в собі ідею створення у ньому таких ознак, що мають визначений людський сенс і складають його сутність. У постматеріалістичному суспільстві блага набувають нового сенсу, відбувається докорінна зміна системи цінностей, зокрема змінюються цінності, які відігравали важливу роль у формуванні колективної дії індустріальних суспільств. Інформаційне, постматеріалістичне, постіндустріальне суспільство, як новий етап розвитку людства, характеризується нелінійністю свого розвитку. Тут у конструюванні колективної дії важливу роль відіграють знання, освіта, свобода.

У підрозділі 2.3 «Соціальні зв'язки і організація колективної дії» окреслено основні типи соціальних зв'язків, які пов'язані з організаційним забезпеченням колективної дії.

Соціальні зв'язки сприяють формуванню колективної дії. Це свого роду суспільний «клей», що утримує соціально-антропологічні утворення, без яких не можливе існування колективної дії. Основу цієї субстанції становить сукупність залежностей, взаємин, стосунків між людьми, групами, що їх утворюють. Соціальні зв'язки зумовлюють спільну діяльність індивідів у конкретних спільнотах у конкретний час для досягнення конкретних цілей. Вони мають об'єктивний характер, оскільки їх диктують соціальні умови, в яких діють індивіди і які диктуються ними, а їхня сутність проявляється у змісті й характері цих дій. Тобто, соціальні зв'язки виступають одним із основних елементів у формуванні колективної дії. Останнє не відбувається без факторів впливу, що умовно можна поділити на такі групи, які окреслюють наявність соціальних зв'язків: природні (або біологічні), що задаються спадковими ознаками людини, психологічні (почуття спільності, характер раціональних установок, які визначають звички, традиції, норми, правила поведінки), соціально-інституційні (які регламентують соціальні зв'язки та відносини, визначаючи порядок дії соціальних суб'єктів).

У підрозділі 2.4 «Соціальні кліважі та проблема колективної дії» розкрито смисл та ціннісне значення соціальних кліважів для реалізації успішної колективної дії.

Соціальні кліважі позначають напрями можливого ціннісного розколу між членами однієї соціальної групи, громади чи суспільства. З-поміж множини спільних цінностей може вирізнятися незначна кількість відмінних, які, втім, можуть стати основою для самоідентифікації. Сьогодні недостатньо говорити, що суспільні індивіди погоджуються з точкою зору «іншого» або приймають його установку. У процесах соціальної взаємодії функціонують різні «ми-установки», які диференціюють колективні дії зсередини. Деякі колективні дії лише за формою відповідають цілям усього колективу, а за ціннісним змістом мають більш індивідуалізований характер. Окремі виконавці колективної дії мають особливе ціннісне ставлення при формуванні своїх переконань та зобов'язань як засобів досягнення колективних цілей. Про колективність і за формою, і за змістом можемо говорити лише у тому випадку, коли мова йтиме не лише про раціональні засади їхнього утворення (необхідна підстава), але і про спільну практичну діяльність, а це неможливо без урахування віри їхніх

членів у значущість засобів досягнення спільної мети (достатня підстава). Соціальний кліваж відіграє важливу роль у соціальному протистоянні (від громади і до масштабів суспільства), в якому інша людина сповідує точку зору не союзника, партнера, а – опонента. У такому протиставленні не може бути й мови про солідаризацію дій соціальних груп, а йтиметься про поляризацію суспільства, яка об'єктивно зумовлена не лише політичною боротьбою, але й культурними, географічними обставинами тощо. Штучне підсилення соціальних кліважів через політичну міфологізацію та протидія їй забезпечуються відповідними колективними діями.

У підрозділі 2.5 «Соціальний діалог як засіб конструктивної колективної дії» розкрито значущість діалогу як ціннісного критерію, застосовного як щодо внутрішньої організації колективної дії, так і щодо узгодження різних колективних дій.

Колективна дія залежить від здатності її учасників до діалогу як важливого елементу формування колективної дії. Взаємність у розумінні суті взаємодії, тобто та чи інша форма порозуміння конститує колективну дію суб'єктів, що вступили у діалог. Діалог – це засіб узгодження різних смислів, у якому відбувається формування орієнтації розуму на взаєморозуміння і взаємне визнання учасників діалогу, розбудова стратегії щодо досягнення спільної мети. Діалог, який спрямований на підвищення ефективності рівня колективної дії соціальних індивідів, обов'язково має відповідати цілям, завданням і функціям того чи іншого соціального утворення, чію колективну дію розглядають. Відсутність такої відповідності призводить до появи так званих «зайців-безбілетників», що знижує загальну ефективність колективної дії.

Третій розділ «Ціннісні засади визначення суб'єктів і об'єктів колективної дії» складається з чотирьох підрозділів і висновків та містить осмислення класичної філософської проблеми співвідношення суб'єкта та об'єкта у розрізі визначення суб'єктності колективної дії.

У підрозділі 3.1 «Колективна ідентичність: основні підходи» окреслено як основні підходи до визначення колективної ідентичності – діяльнісний та спільнотний.

Дія як категорія є складним феноменом, який утворено з соціальної дії, дії юридичної норми, комунікативної дії тощо. Суб'єкт – той, хто здійснює дію, а об'єкт – на кого чи на що спрямована дія, хто приймає цю дію чи ні, або ж реальність, що протистоїть дії. Дія людини завжди є явним чи прихованим викликом соціуму, в якому вона знаходиться. Існують соціальні групи, колективна дія яких для суспільства має деструктивний результат, або просто не сприймається. Колективна ідентичність може розглядатися як підстава або ж результат соціальної дії, основним різновидом якої є дія колективна. Поняття ідентичність передбачає не лише емоційно-ціннісний аспект орієнтації особи, групи, соціуму, але означає взагалі тотожність, справжність, самобутність. Ідентичність – це сукупність специфічних рис, які виділяють певну спільноту з-поміж інших і є для окремої особи чи групи підставою для віднесення себе до цієї спільноти. Особистість перебуває у взаємодії декількох соціальних груп, що надає ідентифікації множинного характеру. Кожна особистість робить свій

ціннісний та змістовий внесок у визначення колективної дії. У ХХІ столітті основи соціалізації виявилися невизначеними, а кінцевий результат непередбачуваним: перманентно утворюються нові формальні і неформальні групи, колективна дія яких потребує нових узгоджень.

У підрозділі 3.2 «Структурування громадянського суспільства та ціннісна диференціація видів і рівнів колективної дії» осмислюється сутність феномену громадянського суспільства як процесу та результату поєднання зусиль колективної дії різних спільнот та особистостей у правовій державі.

Якщо правова держава у своїй повноті завжди буде певним контрфактичним ідеалом, як і повна справедливість щодо особистостей при реалізації досконалих колективних дій, то громадянське суспільство, яке утворюють реальні колективи у своїй взаємодії, являє собою фактичне, можливо і не найдосконаліше, але цілком життєздатне втілення цих ідеалів. Громадянське суспільство – це постійно функціонуюча сукупність організованих колективних дій людей, об'єднаних навколо самостійно обраних моральних і політичних цілей, на яку держава, незважаючи на її владні ресурси, не може справляти свого підпорядковуючого впливу. Невизначеність стану громадянського суспільства в Україні зумовлене одночасністю становлення правової держави і громадянського суспільства, а також недостатнім усвідомленням громадянами і окремими верствами суспільства своєї ролі у загальній колективній дії. Одним із видів організації суспільної взаємодії є професійні об'єднання як колективна дія людей однієї і тієї ж професії. Такі об'єднання є прикладом, що успішна колективна дія є результатом чітко визначеної інтенції потреб людини, яка є членом певного колективу, та досконало налаштованого діалогу між всіма учасниками колективної дії.

У підрозділі 3.3 «Об'єктивний розмір групи та ціннісні парадокси колективної дії» досліджується розмаїття поглядів на феномен залежності засобів забезпечення успішності колективної дії від розміру соціальних груп.

Незважаючи на розмір соціальної групи, колективна дія залежить від учасників або, кажучи іншими словами, від дії суб'єктів цих соціальних утворень, якими є люди. Малі соціальні групи, що складаються лише з двох суб'єктів, є ефективними, оскільки вони утворені не лише на базі матеріальних відносин, а й на основі духовної єдності. Ті соціальні групи, що складаються з п'яти і більше суб'єктів, характеризуються меншою стійкістю, а їхня колективна дія є менш ефективною. Їхня взаємодія потребує вже не лише певних ціннісних засад, але й чітко визначених організаційних засобів їхнього втілення. Колективна дія великих за обсягом спільнот неможлива без формальних організацій та фіксованих соціальних норм, які гарантують мінімально необхідний рівень узгодженості колективних дій таких спільнот. Тут вже збереження цінностей членів таких спільнот набуває певної зворотної залежності від інституційно-організаційних утворень.

У підрозділі 3.4 «Критичні соціальні маси і проблема колективних дій» розкрито значущість інституційно-організаційних засобів забезпечення колективної дії для соціальних мас та визначено ту критичну межу у збільшенні

розміру соціального суб'єкта, за якою вже не можлива конструктивна колективна дія на його основі.

Чим більша кількість соціальних утворень, тим менший результат колективної дії, адже є суб'єкти, які зацікавлені в отриманні блага, але не зацікавлені в діяльності. Наявність великої кількості соціальних утворень є критичною соціальною масою, яка потребує спеціального осмислення творчого ресурсу взаємозалежності між різними суб'єктами, неоднорідності всередині груп і ролі мобілізації цього ресурсу. У більшості випадків колективні дії проводяться невеликими групами вкрай зацікавлених і кмітливих людей, а не зусиллями «середньостатистичного» члена групи. Досягнення суспільно орієнтованої колективної дії визначено як граничну структурну умову, за якої така «критична маса» людей і ресурси будуть продуктивно накопичуватися й спрямовуватися на досягнення спільної мети. У випадку вибуху критичної соціальної маси соціальна складова колективної дії розмивається. В цій ситуації навіть можливе зникнення/зміна раніше поставленої мети. Прикладом цього є різномасштабні соціальні рухи, що відбуваються у суспільствах під загальними ідеями боротьби проти наявного суспільного стану. Для суспільства у цілому найбільш важливими є соціальні дилеми навколо спільних ресурсів. Трагедією спільнот є ситуація, коли спільний ресурс зникає: або вичерпується, або його приватизують найбільш активні та безпринципні учасники гри.

Четвертий розділ «Ціннісні аспекти застосування колективної дії у економічному та суспільно-політичному бутті» складається з п'яти підрозділів та висновків і присвячений філософському узагальненню та концептуалізації даних різних конкретно-наукових, а саме економічних та політичних аспектів реалізації колективної дії у сучасному суспільстві.

У підрозділі 4.1 «Колективні дії як чинник економічних та політичних трансформацій суспільства» виявлено дискусійні питання і напрями розгляду колективної дії як чинника економічних та політичних змін.

Важливими чинниками цивілізаційного розвитку суспільства є колективна дія політиків та представників економічних і бізнесових структур. Колективна дія міжнародних організацій, спільнот, спрямована на об'єднання різних країн, суспільств, сьогодні є переважно невдалою. Та цивілізація, яку бере за зразок частина постсоціалістичних країн і деякі країни Сходу, зазнає кризи, що проявляється в економічній нестабільності цих країн, у внутрішньому політичному протистоянні тощо. На відміну від більш індивідуалістично орієнтованої європейської цивілізації, колективна дія соціальних груп цивілізації Сходу більш органічно поєднує колективізм традицій, духовні цінності суспільного розвитку з науково-технічним прогресом та матеріальними благами глобалізму. Нові соціальні рухи, окремі ініціативні групи, що виникають і взаємодіють поміж собою в межах неформальних практик, стають тими провідниками змін, які, набуваючи форми колективної дії, протистоять чинній владі, всій офіційно санкціонованій системі формальних інституцій, пропонують інші моделі соціального порядку, засновані на нових символічних кодах.

У підрозділі 4.2 «Політика як результат поєднання колективних дій» проаналізовано сутність політики як встановлення взаємозв'язку та узгодженості між різними типами і рівнями колективної дії у суспільстві.

Якщо контрфактично політика є колективною дією, яка базується на довірі та злагодженій співпраці, то фактично політика – це завжди конфлікт і конкуренція, явні чи приховані. Політична культура мусить знайти певний баланс поміж співпрацею і конкуренцією, що знову залежить від базисного процесу усупільнення чи соціалізації, та в який спосіб цей процес усупільнення впливає на розвиток довіри й недовіри кожного індивідуума в суспільстві. Політику можна розглядати як гру, де суб'єкти політичного життя є носіями колективної дії. Водночас, політика – це колективна дія усіх соціально-політичних інститутів політичної системи суспільства, що відображається у прийнятті політичних рішень і законів.

У підрозділі 4.3 «Цінності демократії та колективна дія» виявлено колективістський характер демократичних цінностей як інституційну основу лібералізму.

Демократичний устрій є більш прийнятним для суспільства у сенсі раціоналізації колективної дії, у порівнянні з іншими: тоталітарним, авторитарним тощо. Адже у суспільствах, що обрали демократичний шлях, людина має більше можливості обирати сферу зайнятості для відстоювання і задоволення своїх потреб. Вона, маючи у чомусь потребу, входить до складу тієї чи іншої соціальної групи, далі намагається знайти точки дотичності своїх потреб з потребами учасників соціальної групи. Сукупність потреб таких соціальних груп сприймається як одне ціле із рядом сегментів, формулює їх мету. Проте, цей процес легко відбувається лише з точки зору теорії – насправді ж, у реальному житті індивіди наштовхуються на ряд труднощів, подолати які можливо лише завдяки досягненню колективної дії всередині соціальних груп та – у окремих випадках – між ними.

У підрозділі 4.4 «Колективна дія суспільно-політичних організацій лобістського типу» здійснено розгляд лобістських організацій у їхній взаємодії з основними політичними та економічними організаціями у суспільстві.

Лобізм постає специфічним інститутом сучасної демократії, який виникає заради ухвалення конкретних рішень, які відповідали б інтересам певних соціальних груп, за рахунок системного тиску на ті інституційні та організаційні (передусім, владні) структури, посадових осіб, засоби масової інформації, які прямо представляють інтереси інших соціальних груп. Лобізм постає як колективна дія, що опосередковує інші – передусім політичні та економічні колективні дії. Лобізм – це спроба організації дії окремих громадян у колективну дію не лише для здійснення впливу на ухвалення, відхилення, чи зміну законів у парламенті, а також спроба впливати на адміністративні урядові рішення, спираючись на підтримку не тільки окремих осіб, а й колективну дію різних політичних партій, державних і недержавних установ та підтримку громадян через засоби масової інформації.

У підрозділі 4.5 «Специфіка колективної дії неформальних молодіжних утворень» проаналізовано особливості утворення колективної дії завдяки неформальним організаціям на прикладі неформальних молодіжних утворень.

Не враховувати роль колективної дії молоді як верстви населення, що утворюють формальні і неформальні суб'єкти соціальних взаємовідносин, означає не враховувати реальну спроможність суспільства до розвитку. Адже саме колективна дія молоді є тим рушієм, що формує майбутнє будь-якої країни. Виникнення неформальних молодіжних зв'язків пов'язане з неприйняттям молоддю способів реалізації дії наявних соціально-економічних систем, існуючих суспільних норм і цінностей. Появу таких зв'язків зумовлено витісненням молоді на периферію суспільних відносин, обмеженням можливостей щодо здобуття освіти, отримання престижної роботи, покращення матеріального забезпечення. При цьому усі неформальні зв'язки регулюються переважно моральними санкціями і мають великий запас соціальної енергії.

П'ятий розділ «Клієнтелізм та патологічні форми колективної дії» складається з чотирьох підрозділів та висновків і присвячений соціально-філософському узагальненню та концептуалізації дослідження феномену клієнтелізму у конкретних соціальних науках як прикладу патологічних форм колективної дії.

У підрозділі 5.1 «Аксіологічний підхід до визначення соціальної значущості клієнтелізму» виявлено ціннісні засади розгляду дискусійних питань щодо феномену клієнтелізму і окреслено основні напрями вдосконалення наукового осмислення цього феномену під кутом зору теорії колективної дії.

Клієнтелізм є надто закоренілим явищем у суспільно-політичній та економічній практиці і сприяє підміні виробничих відносин особистою відданістю з боку підлеглого (клієнта) щодо керівника (патрона), суттєво гальмує розвиток колективної дії у проведенні реформ та боротьбі з корупцією. Деструктивні наслідки поширення клієнтелізму призводять до ослаблення колективної дії формальних соціальних груп та перешкоджають утворенню суспільно орієнтованих неформальних соціальних зв'язків. Клієнтелізм виникає в умовах атомізації суспільних відносин, коли особисті зв'язки заступають собою форми групової ідентифікації. У сучасних демократіях спостерігається поява репресивних форм клієнтелізму, прикладом яких може бути клієнтелізм бюрократичний або клієнтелізм виборчий. Бюрократичний клієнтелізм є такою системою, коли політична партія виступає колективним патроном, навколо якого формується мережа клієнтелістських зв'язків, що впливають із можливості партії здійснювати контроль над державним апаратом (а також апаратом партійним). Виборче суперництво впливає на динаміку зв'язків патрон (депутат) – клієнт (виборець). Цей зв'язок може служити інструментом тиску виборця на депутата, він також може бути способом просування локальних (або регіональних) інтересів на загальнонаціональний рівень.

У підрозділі 5.2 «Змагальність і набуття заборони в політичній і економічній монополіях» проаналізовано можливість уникнення створення

монополій у суспільстві завдяки використанню клієнтелістських способів організації суспільних відносин.

У державах з однопартійною системою суспільне життя регулюється волею лідерів партії, які, не маючи конкурентів на політичному ринку, встановлюють різного роду заборони. Однією із таких (як не дивно) є заборона діяльності громадських організацій та створення інших політичних партій. У суспільствах, де діє одна політична партія, комфортно розвиваються патрон-клієнтелістські відносини, і це властиво, як правило, авторитарним і тоталітарним системам. Хоча і тут не можна виключати момент змагальності, оскільки вона існує в умовно визначеній площині мірою наближення до патрона. Дещо по-іншому складається ситуація у країнах з двопартійною та багатопартійною системами. В цих країнах змагальність проходить в кількох напрямках: 1) змагальність між партіями, в результаті якої одна з них отримує перемогу, що дає їй легітимне право приймати закони, які регулюють ті чи інші суспільні відносини; 2) змагальність за виборця, який створює цілком легітимні умови приходу партії до влади; 3) змагальність за осіб, які можуть здійснювати підтримку політичної сили під час виборчих кампаній. У цій системі має місце певна політична рівновага під час змагань, що виникає між партіями-суперниками. Тобто відбувається певне легальне і легітимне змагальне розподілення сили колективної дії у боротьбі за право встановлювати певні заборони.

У підрозділі 5.3 «Клієнтелізм і сучасні ціннісні трансформації колективної дії» проаналізовано ціннісні аспекти боротьби з клієнтелізмом з позицій підвищення ефективності колективної дії.

Клієнтелізм є суспільним явищем, у якому поєднується дія різних за соціально-політичним та економічним статусом суб'єктів, що утворюють колективну дію у досягненні поставленої мети, кожен окремо взятий індивід розглядає іншого як засіб досягнення мети та задоволення своїх потреб. Тобто запроваджуються відносини обміну: конкретні блага з боку начальника – відданість і постійна готовність зробити конкретну послугу з боку підлеглого. Особливість сучасного клієнтелізму полягає в його комплексному та різнобічному характері. Патрон відіграє роль брокера, який встановлює зв'язок з центральною владою. Сучасний патрон, контролюючи і будучи лідером політичних організацій, користується публічними ресурсами (робочі місця, пенсії, соціальні пільги), а клієнти, якими можуть бути не лише окремі індивіди, а й організації (етнічні меншини, профспілки), надають патронові електоральну підтримку. Суспільні відносини, в основі яких покладено феномен клієнтелізму, найбільше проявляються у суспільствах з слабкою економікою, нерозвиненою політикою та у суспільствах перехідного типу, що переживають прискорену або насильницьку модернізацію. Проте, будучи однією з форм регулювання суспільних відносин через консенсус, клієнтелізм представлений в усіх політичних системах і на усіх рівнях. Патрон-клієнтські відносини характеризуються деспотизмом, а мікрогрупова солідарність, агресивно протиставлена громадянським відносинам та інститутам, стає формою внутрішнього варварства, що тягне у «родинний хаос». Формування

клієнтелістських відносин є безумовно регресивною формою неформальної інституціоналізації, поглибленням комерціалізації особистих зв'язків, коли одноразові взаємодії, наприклад, у формі хабара, переростають разом із зміцненням довіри між партнерами в усталену систему відносин владного контролю за політикою і економікою, взаємного обміну інформацією між патроном і клієнтом.

У підрозділі 5.4 «Перспективи уточнення політико-економічної моделі клієнтелізму» виявлено, що поширення клієнтелізму особливо властиве суспільствам перехідного типу.

У країнах, де інститути громадянського суспільства ще не зміцніли, інтегровані суспільні інтереси часто підмінюються вузькогруповими інтересами тих, хто об'єднався в партію. Така партія приваблює на свій бік виборців, які сподіваються на отримання особистих вигод внаслідок її перемоги. Виникають клієнтельні партії (кланові, олігархічні) – патронажні організації, які приділяють значну увагу організаційним аспектам роботи і мають забезпечувати постійне надходження ресурсів до своїх членів і симпатиків. Яскравими представниками політико-економічних патрон-клієнтелістських відносин є кланові політичні партії, легітимність яких заснована на підтримці певними клановими групами (кланами), інтереси яких вони відстоюють у політиці. У політичній сфері утворюються патрон-клієнтелістські відносини, що характеризуються діяльністю суб'єктів політики не за покликанням, а за їх бажанням отримати можливість нелегального збагачення, використовуючи владу як знаряддя у досягненні мети.

Шостий розділ «Ціннісне розмаїття засад колективної дії та її сучасний соціокультурний контекст» складається з чотирьох підрозділів та висновків і присвячений аксіологічному аналізу становлення соціокультурних проявів колективної дії у сучасному суспільстві.

У підрозділі 6.1 «Філософське осмислення колективної дії у традиційних суспільствах і суспільствах перехідного типу» здійснено соціально-філософський аналіз властивих перехідним суспільствам соціокультурним проявам колективної дії та становленню таких проявів.

«Традиційне» у соціально-філософському дискурсі зазвичай вживається як синонім «домодерного». Модерні перетворення суспільства створюють умови принципової відкритості і неоднозначності соціальних умов людського існування. Традиція ж визначає не тільки спосіб дії, а й її смисловий горизонт – її підвалини та перспективи. В традиційному суспільстві діють розмаїті і потужні культурні механізми відтворення та формування людини, але вони існують в режимі онтологічних самоочевидностей. В цілому тут колективні інтереси переважають над приватними, в тому числі характерним є примат інтересів наявних ієрархічних структур: ціниться не стільки індивідуальна дієздатність, скільки те місце в ієрархії, яке займає людина. За умов переходу України до наступної фази модернізації колективна дія громадянського суспільства має бути направленою не лише на державу, як основного суб'єкта політичної системи, а на ті міжнародні організації, які через різні економічні механізми зуміли підпорядкувати своєму впливові постсоціалістичні держави.

Коллективна дія вітчизняного громадянського суспільства – це результат взаємодії різних недержавних суб'єктів, які відіграють важливу роль у перехідний період розвитку суспільства.

У підрозділі 6.2 «Принцип гуманізму у колективній дії» виявлено потенціал реалізації цінностей тієї чи іншої версії гуманізму у колективній дії.

Соціальні інтереси груп, формуючись на основі індивідуальних потреб їх учасників, не замикаються на реалізації цих потреб, натомість члени таких груп, використовуючи принципи гуманізму, толерантності, у процесі своєї взаємодії щоразу виробляють інтерес групи, втілений у колективній дії, яка реалізує інтегровані, спільні потреби індивідів, що належать до цієї групи. Оскільки саме участь людини породжує колективну дію, робить її ефективною чи неефективною, підсилює чи послаблює, застосування у практиці колективної дії принципів гуманізму виявляється критично важливим для такої дії. Найбільш сприятливі обставини не зможуть сприяти розвитку здібностей людини, якщо вона не готова скористатися умовами, що склалися. Гуманізація колективної дії підсилює загальну соціальну спрямованість дій людини. Першочерговою стає проблема пошуку балансу інтересів окремої людини, соціальної групи (колективу, підприємства) і суспільства в цілому.

У підрозділі 6.3 «Толерантність як соціокультурний чинник колективної дії» з'ясовано ціннісну значущість різних соціокультурних проявів толерантності для успішного здійснення колективної дії.

Толерантність, як одна із цінностей колективної дії, тісно пов'язана з міжособистісною, міжгруповою та соціально-психологічною взаємодією. Доцільно розрізняти толерантну поведінку та рабську терпимість, яка не приводить ні до чого доброго. Потрібно пильно розрізняти ці поняття, бо соціальні маніпулятори (в тому числі більшість політиків) закликають до лже-толерантності, оскільки людьми, які ставляться до всього лояльно, легше управляти. Толерантність у колективі є чи не найважливішою цінністю. Від неї залежить безперешкодна консолідація індивідів навколо спільної мети представників різних поглядів та вірувань, а це сприяє колективній дії, стимулює її у досягненні суспільних благ, від якої виграють усі.

Протистояння, нетерпіння, небажання слухати і невміння чути, з одного боку, а з іншого – негативні прояви інформаційного суспільства: віртуалізація, міфологізація буття людини, складають реальну загрозу втрати людиною людського, розколу суспільства, державної цілісності і національного суверенітету. Все це свідчить про руйнацію колективної дії на рівні регіональному, національному, державному – на користь локального. Крім цього, внесок індивіда у колективну дію зумовлено ще й тим, що людина має відчуття моральної недосконалості й фізичної нездатності одноосібно досягти поставленої мети, а це є неодмінною умовою інтелектуального саморозвитку, соціально-психологічного розвитку і розвитку колективної дії. Та це можливо лише за умови усвідомлення необхідності «Іншого».

У підрозділі 6.4 «Аксіологічний аналіз суспільних засад функціонування соціальних мереж як втілення колективної дії» виявлено ціннісні аспекти

функціонування соціальних мереж як особливого різновиду втілення колективної дії.

Сьогодні питання впливу соціальних мереж на людину, колективну дію є малодослідженими, а подекуди не мають однозначної відповіді. Соціальна мережа – це така спільнота людей, об'єднаних однаковими інтересами, уподобаннями, яка утворюється на засадах рівності доступу до спілкування всередині цієї спільноти. Соціальні мережі сприяють розвитку колективної дії, що ґрунтується на інтенсивній соціальній комунікації. Щільність соціальної мережі вказує на ефективність колективної дії, адже від неї (щільності), залежить сила і поширеність колективної дії. Крім цього, щільність тісно пов'язана з феноменом соціального контролю, довіри та відтворення системи цінностей. Закриті соціальні мережі мають високу щільність, що характеризує відповідним чином і колективну дію. Якщо ж мережа є відкритою, то її щільність є низькою. Така ситуація пояснюється тим, що учасники відкритої соціальної мережі менше контактують між собою, практично не контролюють один одного, а це означає, що не всі учасники цієї соціальної мережі можуть ефективно діяти. Наслідком розвитку Інтернет-технологій є виникнення віртуальної спільноти, члени якої, по-перше, мають почуття колективної ідентичності, ґрунтоване на використанні особливого жаргону, комунікативних норм, поділу спільних цінностей та ідеалів; по-друге, мають власні інтереси, пов'язані з використанням Інтернету; по-третє, готові захищати ці інтереси; по-четверте, здатні створювати системи спільної колективної дії як у комунікативній мережі, так і поза її межами.

ВИСНОВКИ

У висновках дисертаційного дослідження зроблено узагальнення результатів роботи щодо виявлення сутності, специфіки та взаємозв'язку основних ціннісних, структурно-функціональних та символічно-системних характеристик колективної дії, а також подані рекомендації, які мають теоретичне та практичне значення. Вони конкретизовані в наведених нижче положеннях:

1. Ціннісні засади колективної дії розкриваються завдяки аксіологічному аналізу соціальних зв'язків, які являють собою спосіб безпосереднього встановлення суспільних відносин через процедуру визнання.

2. Колективна дія являє собою особливий соціальний феномен, який виникає в результаті самоорганізації індивідів і водночас може тривати лише за умови узгодження з іншими колективними діями у суспільстві. Таке узгодження має далекосяжні наслідки – аж до визначення загальної ціннісної налаштованості суспільства і держави у драматичних ситуаціях ціннісного і цивілізаційного вибору.

3. У громадянському суспільстві інституціональний характер колективної дії набуває максимального розмаїття організаційних виявів, охоплюючи усі різновиди соціальних груп, які виявляють соціальну активність.

4. Цінності постають водночас як складові різних символічних систем, як елемент нормативної структури соціальних інститутів та як мотиваційна основа

колективної дії – остання соціальна функція визначає цілі, тоді як перші дві характеризують умови і засоби їхнього досягнення.

5. Соціальні та гуманітарні науки визначають колектив як групу індивідів, що мають вищу форму організованості, об'єднані спільною метою у такий спосіб, що потенціал колективу виявляється істотно більшим, ніж сума потенціалів кожного з його членів.

6. Колективи здійснюють зворотний стабілізуючий вплив на колективну дію, яка характеризується тяжінням до постійної зміни соціальних структур.

7. З'ясовано, що колективна дія постає як сполучна ланка між людиною як соціальною істотою, особистістю, соціальним мікросвітом та суспільством як соціальним макросвітом, соціальним Левіафаном. При цьому з'ясовується, що комунікативне розуміння суспільства, зокрема у версії Нікласа Лумана, підводить до висновку, що соціальним атомом постає сама соціальна комунікація, а дія для суспільства виявляється чимось умовним, невловимим. Навіть колективна дія стає релевантною для філософського розгляду в рамках теорії соціальних систем Лумана лише як організована дія, причому переважно завдяки формальним організаціям, тоді як наше дослідження виявило, що колективна дія має набагато більше своїх соціальних проявів.

8. Соціальні кліважі проявляються в результаті формування відмінних типів стійкого надання переваг певному способу поведінки, що поступово набуває ціннісного виправдання. Соціальний розкол настає лише тоді, коли соціальний кліваж призводить до об'єднання колективної дії багатьох соціальних спільнот з обох сторін розходження у цінностях.

9. Критерій розрізнення конструктивності та деструктивності колективних дій полягає у таких базових цінностях учасників колективної дії, які мають прямі соціально-функціональні наслідки.

10. Уточнено концептуальні засади взаємного узгодження та синтезу результатів галузевих досліджень меж і можливостей дослідження колективної дії окремими соціальними та гуманітарними науками. Такі засади визначаються рамками, які встановлюються як загальною теорією колективної дії, вирізняючи її від інших теорій дії, так і тією специфічною ціннісною та смисловою визначеністю предмета таких досліджень, яка визначається належністю конкретної колективної дії до певних соціальної системи, соціального інституту, соціальної організації.

11. Філософська теорія колективної дії уможливорює переосмислення засад утворення та змін соціальної структури суспільства як невинного процесу втрати та відновлення узгодження у взаємодії значної кількості колективних дій, наявних у певному суспільстві.

12. Виявлено, що соціально-філософська теорія колективної дії сполучає виконання своїх теоретичних та практичних завдань щодо розвитку такої дії завдяки дослідженню її ціннісних засад та укоріненості в культурі. Культура може як об'єднувати, так і роз'єднувати суспільство, як сприяти, так і перешкоджати втіленню у життя нових взірців і моделей людської поведінки. Як сукупність значень, цінностей і норм суспільства в цілому чи певної соціальної групи, культура бере участь у виробленні ідентичностей,

легітимізуючи та репрезентуючи їх у суспільному середовищі. Саме культура консолідує людей, спрямовує їх колективну дію у напрямі того, що вважає справжнім, правильним, справедливим, важливим, корисним, «своїм», а ще – ілюзорним, неправдивим, некоректним, «чужим».

13. Виявлено основні завдання і теоретичні можливості соціальної філософії щодо вивчення системно-комунікативних засад становлення сучасної колективної дії під аксіологічним кутом зору. Ключові цінності соціальних систем постають як смислові коди цих систем, визначаючи як смислові горизонти можливих колективних дій, так і вищі шаблі їхньої ціннісної структури.

14. Патрон-клієнтелістські відносини являють собою приклад патологічного прояву колективної дії. Зокрема інституціональне середовище патологічної колективної дії набуває все більше дисфункціональних характеристик: монополізація центральною владою всіх видів ресурсів, формування механізмів залежності, насамперед матеріально-фінансової залежності інститутів; виникнення режиму конкуренції інститутів публічної влади різних рівнів в умовах системи псевдогромадського контролю; високий ступінь монополізації політико-адміністративною і бізнес елітами економічних, матеріально-фінансових та інформаційних ресурсів; високий ступінь залежності економічних акторів від публічно-управлінських органів управління, що спричиняє зрощення політико-управлінської і бізнес-еліт; комплектування адміністративно-управлінських кадрів від локального до центрального рівнів за принципом особистої відданості та персональної залежності, а не за принципом компетентності; культивування на різних рівнях влади патерналістської соціальної культури; відсутність зацікавленості центральної влади у створенні більш диференційованих типів соціальної організації та диференційованого представлення інтересів груп населення.

15. Визначено такі основні напрями теоретичних досліджень колективної дії конкретними соціальними та гуманітарними науками з позицій аксіологічно ангажованої соціально-філософської методології: корегування методології конкретних соціальних та гуманітарних наук щодо дослідження колективної дії; уточнення предмета цих наук; переосмислення поняття суб'єкта та об'єкта колективної дії цими науками; переорієнтація на дослідження проблем колективної ідентичності при аналізі цілей, засобів і результатів соціальної взаємодії учасників різного виду соціальної комунікації; врахування небезпек розбалансування соціальних кліважів, перевищення критичної соціальної маси, поширення різних патологічних форм соціальної взаємодії при реалізації колективної дії у сучасному суспільстві.

**Основні положення дисертаційного дослідження викладені
у таких публікаціях автора:**

Монографії:

1. Поліщук О. С. Колективна дія: соціальне пізнання і практика (досвід філософської концептуалізації) : монографія / О. С. Поліщук – Тернопіль : ТОВ «Тернограф», 2015. – 400 с.

Статті у наукових фахових виданнях України:

2. Поліщук О. С. Філософський погляд на колективну дію / Олександр Поліщук // «Гілея: науковий вісник» : зб. наук. праць. – К., 2011. – Вип. 45. – С. 231–238.

3. Поліщук О. Аксіологічний вимір модернізації українського суспільства / Олександр Поліщук // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць. – Чернівці : ЧНУ, 2011. – Вип. 539–540 (Філософія). – С. 175–181.

4. Поліщук О. С. Колектив у структурі суспільства (соціально-філософський аналіз) / О. С. Поліщук // «Гілея: науковий вісник» : зб. наук. праць. – К., 2011. – Вип. 46. – С. 345–353.

5. Поліщук О. С. Толерантність у колективній дії / О. С. Поліщук // «Гілея: науковий вісник» : зб. наук. праць. – К., 2011. – Вип. 49. – С. 576–580.

6. Поліщук О. С. Колективна дія у соціальній структурі суспільства / Олександр Сергійович Поліщук // Інтелект. Особистість. Цивілізація : темат. зб. наук. праць із соц.-філос. пробл. / голов. ред. О. О. Шубін. – Донецьк : ДонНУЕТ, 2011. – Вип. 9. – С. 133–140.

7. Поліщук О. С. Філософські основи колективної дії у макросвіті людей / О. С. Поліщук // «Гілея: науковий вісник» : зб. наук. праць. – К., 2011. – Вип. 53. – С. 271–274.

8. Поліщук О. С. Потреба людини як першопричина колективної дії соціальної групи / О. С. Поліщук // «Гілея: науковий вісник» : зб. наук. праць. – К., 2011. – Вип. 54. – С. 272–277.

9. Поліщук О. С. Вплив кліважів на колективну дію соціальних груп «пограничних» суспільств: соціально-філософський аспект / О. С. Поліщук // «Гілея: науковий вісник» : зб. наук. праць. – К., 2012. – Вип. 57. – С. 247–251.

10. Поліщук О. Збентежена ідентичність у колективній дії соціальної групи / Олександр Поліщук // Наукові записки. Сер. : Філософія. – Острог : Вид-во НУ «Острозька академія». – 2012. – Вип. 10. – С. 46–57.

11. Поліщук О. С. Діяльність – феномен колективної дії: соціально-філософський аналіз / Олександр Сергійович Поліщук // Вісник Донецького національного університету економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського. – 2012. – № 2 (54). – С. 56–61.

12. Поліщук О. Людина у колективній дії громадянського суспільства / Олександр Поліщук // Науковий вісник Чернівецького національного університету : зб. наук. праць. – Чернівці : ЧНУ, 2012. – Вип. 621–622 (Філософія). – С. 95–99.

13. Поліщук О. Колективна дія громадянського суспільства на перехідному етапі розвитку / Олександр Поліщук // «Гілея: науковий вісник» : зб. наук. праць. – К., 2012. – Вип. 60. – С. 528–532.
14. Поліщук О. Праксеологія колективної дії у політичному бутті суспільства (соціально-філософський аспект) / Олександр Поліщук // «Гілея: науковий вісник» : зб. наук. праць. – К., 2012. – Вип. 64. – С. 236–240.
15. Поліщук О. Колективна дія соціальної групи у процесі соціалізації особистості / Олександр Поліщук // Наукові записки. Сер. : Філософія. – Острог : Вид-во НУ «Острозька академія». – 2012. – Вип. 11. – С. 154–166.
16. Поліщук О. С. Проблема колективної дії громадянського суспільства: соціально-філософський аспект / О. С. Поліщук // Філософія науки : традиції та інновації : наук. журн. – Суми : СумДПУ, 2012. – № 2. – С. 130–139.
17. Поліщук О. С. Колективна дія професійних об'єднань у соціальній структурі суспільства / О. С. Поліщук // Вісник Національного авіаційного університету : зб. наук. праць. Сер. : Філософія. Культурологія. — К. : НАУ, 2012. – Вип. 1 (15) . – С. 29–32.
18. Поліщук О. Колективна дія соціальних груп у теорії соціальної дії / Олександр Поліщук // «Гілея: науковий вісник» : зб. наук. праць. – К., 2012. – Вип. 66. – С. 337–343.
19. Поліщук О. Дія – основа соціального і колективного людини / Олександр Поліщук // «Гілея: науковий вісник» : зб. наук. праць. – К., 2013. – Вип. 68. – С. 311–315.
20. Поліщук О. Суб'єкти колективної дії у суспільно-політичному бутті людини / Олександр Поліщук // «Гілея: науковий вісник» : зб. наук. праць. – К., 2013. – Вип. 69. – С. 442–446.
21. Поліщук О. С. Колективна дія соціальних рухів у суспільно-політичному бутті людини / Олександр Сергійович Поліщук // Наукові записки Київського університету туризму, економіки і права. Сер. : філософські науки / гол. ред. В. С. Пазенок. – К. : КУТЕП, 2013. – С. 133–141.
22. Поліщук О. Критичні маси і проблема колективних дій / Олександр Поліщук // «Гілея: науковий вісник» : зб. наук. праць. – К., 2013. – Вип. 71. – С. 527–532.
23. Поліщук О. Особливості колективної дії у традиційних суспільствах / Олександр Поліщук // «Гілея: науковий вісник» : зб. наук. праць. – К., 2013. – Вип. 73. – С. 186–188.
24. Поліщук О. Людина у колективній дії перехідного суспільства / Олександр Поліщук // «Гілея: науковий вісник» : зб. наук. праць. – К., 2013. – Вип. 74. – С. 238–240.
25. Поліщук О. Феномен колективної дії у політичній трансформації суспільства / Олександр Поліщук // «Гілея: науковий вісник» : зб. наук. праць. – К., 2013. – Вип. 76. – С. 120–122.
26. Поліщук О. С. Колективна дія численних соціальних утворень та їх парадокси / О. С. Поліщук // Філософія науки: традиції та інновації : наук. журн. – Суми : СумДПУ. – 2013. – № 2. – С. 57–67.

27. Поліщук О. Суб'єкти колективної дії в процесі лобіювання / Олександр Поліщук // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць. – Чернівці : ЧНУ, 2013. – Вип. 665–666 (Філософія). – С. 109–114.

28. Поліщук О. С. Колективна дія соціальних рухів в інформаційному суспільстві / Олександр Сергійович Поліщук // Інтелект. Особистість. Цивілізація : темат. зб. наук. праць із соц.-філос. пробл. / голов. ред. О. О. Шубін. – Донецьк : ДонНУЕТ, 2013. – Вип. 11. – С. 59–70.

29. Поліщук О. Вплив формальних соціальних груп на особистість / Олександр Поліщук // «Гілея: науковий вісник» : зб. наук. праць. – К., 2013. – Вип. 77. – С. 162–164.

30. Поліщук О. С. Демократія і колективна дія / Олександр Сергійович Поліщук // Вісник Черкаського університету. Сер. : філософія. – 2013. – № 31. – С. 9–16.

31. Поліщук О. Вплив клієнтелізму на колективну дію (соціально-філософський аспект) / Олександр Поліщук // «Гілея: науковий вісник» : зб. наук. праць. – К., 2014. – Вип. 80. – С. 279–284.

32. Поліщук О. С. Принцип гуманізму в колективній дії / Олександр Сергійович Поліщук // Філософія науки: традиції та інновації : наук. журн. – Суми : СумДПУ. – 2014. – № 1. – С. 152–163.

33. Поліщук О. Толерантність у системі взаємовідносин індивід–колектив–суспільство / Олександр Поліщук // «Гілея: науковий вісник» : зб. наук. праць. – К., 2014. – Вип. 83. – С. 240–246.

34. Поліщук О. С. Соціальні зв'язки та організація колективної дії / Олександр Сергійович Поліщук // Вісник Черкаського університету. Сер. : Філософія. – 2014. – № 11. – С. 20–27.

35. Поліщук О. С. Довіра як умова утворення колективної дії / О. С. Поліщук // Грані : наук.-теорет. і громад.-політ. альманах. – Дніпропетровськ. – 2015. – № 2 (118). – С. 21–26.

Статті в іноземних наукових виданнях:

36. Полищук А. С. Состязательность и запрет в политике и экономике : социально-философский аспект / Александр Сергеевич Полищук // Вестник Тверского государственного университета. Сер. : Философия. – 2013. – № 44. – С. 114–122.

37. Polishchuk Oleksandr Serhiyovych Influence of myths onto the collective activity is an international, German/English/Russian language, peer-reviewed journal / Oleksandr Serhiyovych Polishchuk // Austrian Journal of Humanities and Social Sciences. – 2014. – 5–6 (May–June). – P. 213–217.

38. Polishchuk O. Politikalk-ekonomik model of clientelistic relations / O. Polishchuk // Jurnal Azerbaijan Genc Alim, Aspirant ve Magistrler Cemiyetinin tesebbusu ve Azerbaijan Respublikasinin Gencler ve Idman Nazirliyinin maliyye desteyi ile gap olunmusdur. – Vol. 10. – 2014. – P. 39–44.

39. Polishchuk O. Social Networks in the context of collective activity formation / Oleksandr Polishchuk // Modern Science – Moderni veda. – Praha. – Ceske Republika, Nemoros. – 2015. – №1. – P. 92–101.

Статті в інших наукових виданнях та матеріали конференцій:

40. Поліщук О. С. Роль цінностей у консолідації українського народу з метою самозбереження / Олександр Поліщук // Наука. Релігія. Суспільство. – 2010. – №3. – С. 235 – 231.
41. Поліщук О. С. Цінності як консолідуєчий фактор українського суспільства / Олександр Поліщук // Гуманізм та освіта : збірник матеріалів X Міжнародної науково-практичної конференції (м. Вінниця, 14–16 вересня 2010 року). – Вінниця : УНІВЕРСАМ–Вінниця, 2010. – С. 100–104.
42. Поліщук О. С. Особистісний вимір суспільних трансформацій / Олександр Сергійович Поліщук // Стратегія розвитку України : матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції (м. Сімферополь, 17–19 листопада 2010 року). – Сімферополь : ВіТроПринт, 2010. – С. 232–236.
43. Поліщук О. С. Освіта і цінності у контексті модернізації українського суспільства / Олександр Поліщук // Освіта як важлива соціокультурна детермінанта становлення особистості : матеріали міжвузівської науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 19 листопада 2010 року). – Хмельницький : ХГПА, 2010. – С. 179–186.
44. Поліщук Олександр. Роль цінностей у становленні громадянського суспільства / Олександр Сергійович Поліщук // Проблеми та перспективи формування гуманітарної політики в Україні : матеріали круглого столу (м. Сімферополь, 25 лютого 2011 року) / Відп. ред. В. В. Трофимова. – Сімферополь : ЦРОНІ, 2010. – С. 57–61.
45. Поліщук Олександр. Цінності у житті індивідів та в діяльності менеджерів / Олександр Поліщук // На шляху до синтезу філософії, релігії і науки : тези III Всеукраїнської науково-практичної конференції «Що чинити, як діяти? Філософські, наукові та релігійні аспекти управлінської діяльності» (м. Львів, 15–16 квітня 2011 року) / За ред. І. В. Карівця.– Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2011. – С. 55–59.
46. Поліщук Олександр. Колективна дія громадянського суспільства / Олександр Поліщук // Наукове забезпечення процесів реформування соціально-економічних відносин в умовах глобалізації : матеріали V науково-практичної конференції (м. Сімферополь, 29–30 квітня 2011 року). – Сімферополь : ВіТроПринт, 2011. – Т. I. – С. 34–37.
47. Поліщук Олександр Сергійович. Ефективність колективної дії громадянського суспільства / Олександр Сергійович Поліщук // Громадський рух та становлення громадянського суспільства в Україні : матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Сімферополь, 6–8 жовтня 2011 року). – Сімферополь : ЦРОНІ, 2011 – С. 37–39.
48. Поліщук Олександр. Колективна дія громадянського суспільства у соціальній системі / Олександр Поліщук // Наука. Релігія. Суспільство. – 2012. – №2. – С. 40–45.
49. Поліщук Олександр. Трансформація колективної дії / Олександр Поліщук // Філософія та соціологія трансформаційного суспільства : матеріали

Міжнародної науково-практичної конференції (м. Сімферополь, 24–26 травня 2012 року). – Сімферополь : Кримський інститут бізнесу, 2012. – С. 77–81.

50. Поліщук Олександр. Колективна дія – результат діяльності людини / Олександр Сергійович Поліщук // Людина і світ : спроби та аспекти взаємовпливів : тези Міжнародної наукової конференції «XXIV Читання, присвячені пам'яті засновника Львівсько-Варшавської філософської школи К. Твардовського» (м. Львів, 10–11 лютого 2012 року) / Відп. ред. В. Л. Петрушенко; редагування – Є. Г. Бразуль-Брушковський. – Львів : Видавництво «Ліга-прес», 2012. – С. 198–201.

51. Поліщук Олександр. Особливості формування колективної дії у лімітрофних суспільствах / Олександр Сергійович Поліщук // Незалежність Республіки Польща, незалежність України – шлях до євроінтеграції : матеріали Міжнародного круглого столу (м. Хмельницький, 10 листопада 2014 року). – Хмельницький : Науково-видавничий відділ, 2014. – С. 93–97.

52. Поліщук Олександр. Толерантність як діалог у колективній дії полікультурного суспільства / Олександр Сергійович Поліщук // Науковий діалог «Схід-Захід» : матеріали III Всеукраїнської конференції з міжнар. участю (м. Кам'янець-Подільський, 7 червня 2014 року) : у 4-х частинах. – Дніпропетровськ : Видавництво «Інновація», 2014. – Ч. 2. – С. 105–108.

53. Поліщук О. С. Особливості колективної дії у суспільствах, що зазнають трансформаційних змін / Олександр Сергійович Поліщук // Філософсько-гуманітарні читання : збірник наукових праць / Відп. ред. О. В. Добридень; редагування – В. Ю. Кравченко, А. І. Лівенко. – Дніпропетровськ : ДЗ «ДМА», 2015. – С. 119–124.

54. Поліщук О. С. Толерантність як соціальна цінність у колективній дії / Олександр Сергійович Поліщук // Світоглядно-ціннісне самовизначення людини. Толерантність : соціально-сміслові варіації та євроінтеграційний контекст : матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції молодих науковців (м. Чернівці, 8–9 травня 2015 року). – Чернівці : Чернівецький національний університет, 2015 р. – С. 75–80.

55. Поліщук О. С. Колективна дія як соціально-філософська категорія / Олександр Сергійович Поліщук // Розвиток сучасного суспільства в умовах глобальної нестабільності : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, Україна, 15-16 травня 2015 року). – Одеса : ГО «Причорноморський центр досліджень проблем суспільства», 2015. – С. 53–56.

АНОТАЦІЇ

Поліщук О. С. Ціннісні засади колективної дії у сучасному суспільстві: філософський аналіз. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук. Спеціальність 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії. Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Київ, 2016.

Філософська теорія колективної дії уможливорює переосмислення засад утворення та змін соціальної структури суспільства як невідпинного процесу втрати та відновлення узгодження у взаємодії значної кількості колективних

дій, наявних у певному суспільстві. Ціннісні параметри колективної дії виступають, щонайменше, у двох основних соціальних функціях: по-перше, вони виражають підстави ангажованості індивідів колективними діями, тобто виступають у якості основної мотиваційної сили стійкого узгодження індивідами своєї поведінки з іншими індивідами; по-друге, ціннісні параметри колективної дії є важливим чинником її узгодження з іншими колективними діями, що має далекосяжні наслідки – аж до визначення загальної ціннісної налаштованості суспільства і держави у драматичних ситуаціях ціннісного і цивілізаційного вибору. Колективна дія постає як узгоджена соціальна дія значної кількості учасників соціальної комунікації, яких об'єднують спільні цінності.

Колективну ідентичність особистість сприймає не як нав'язану ззовні, як сконструйовану за власної участі, адже у процесі соціалізації людина здобуває свою соціальну суб'єктність, а саме шляхом залучення до діяльності колективів як суб'єктів соціальної дії. Колективні дії постають реальною основою нескінченного процесу переструктурування суспільства як сукупності організаційних зусиль з невизначеним кінцевим результатом. Теоретичні можливості соціальної філософії щодо вивчення системних та комунікативних засад становлення сучасної колективної дії розкриваються у основних її пізнавальних завданнях, до яких слід відносити виявлення функціональних, символічних та структурних наслідків втілення ціннісних засад колективної дії.

Ключові слова: колективна дія, колективна ідентичність, колектив, цінності, соціальна дія, соціальна комунікація, громадянське суспільство, толерантність, довіра.

Полищук А. С. Ценностные основания коллективного действия в современном обществе: философский анализ. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора философских наук. Специальность 09.00.03 – социальная философия и философия истории. Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова, Киев, 2016.

Философская теория коллективного действия не дает переосмысление основ образования и изменений социальной структуры общества как непрерывного процесса потери и восстановления согласования во взаимодействии значительного количества коллективных действий, имеющих в данном обществе. Ценностные параметры коллективного действия выступают, по меньшей мере, в двух основных социальных функциях: во-первых, они выражают основания ангажированности индивидов коллективными действиями, то есть выступают в качестве основной мотивационной силы устойчивого согласования индивидами своего поведения с другими индивидами; во-вторых, ценностные параметры коллективного действия являются важным фактором ее согласования с другими коллективными действиями, имеют далеко идущие последствия – вплоть до определения общей ценностной настроенности общества и государства в драматических ситуациях ценностного и цивилизационного выбора.

Коллективное действие предстает как согласованное социальное действие значительного количества участников социальной коммуникации, которых объединяют общие ценности.

Раскрыт потенциал философского переосмысления коллективизма как принципа определения социальной субъектности, согласно которому свою социальную идентичность личность реализует прежде всего через коллективную идентичность. Коллективную идентичность личность воспринимает не как навязанную извне, а как сконструированную при собственном участии, ведь в процессе социализации человек приобретает свою социальную субъектность, а именно путем привлечения к деятельности коллективов как субъектов социального действия. Коллективные действия выступают как реальная основа бесконечного процесса реструктурирования общества как совокупности организационных усилий с неопределенным конечным результатом.

Концептуальные основания взаимного согласования и синтеза результатов отраслевых исследований границ и возможностей развития коллективного действия нуждаются в развитии теории социального действия в рамках системной теории коммуникации. Социально-философски обоснованная системно-коммуникативная версия теории коллективного действия выступает как теоретическая основа для междисциплинарных и трансдисциплинарных исследований коллективного действия.

Системно-коммуникативная философская теория коллективного действия согласовывает выполнение своих теоретических и практических задач касательно развития ценностных оснований коллективного действия благодаря сочетанию концептуальных возможностей коммуникативной философии (самореализация личности через самореализацию других личностей в совместной коммуникации), теории социальных систем (конкретное воплощение личностями системных принципов коммуникации в социальных институтах и социальных организациях) и философии социальной культуры (развитие коллективных действий в развертывании многомерности символического пространства культуры).

Теоретические возможности социальной философии по изучению системных и коммуникативных оснований становления современного коллективного действия раскрываются в основных ее познавательных задачах, к которым следует относить выявления функциональных, символических и структурных последствий воплощения ценностных оснований коллективного действия.

Системно-коммуникативная теория коллективного действия выступает как функциональная теория коллективного действия, как легитимационная основа коллективных действий и как обновленная концепция коллективизма. Демократическое общество возникает под таким углом зрения как достаточно совершенный (из практически возможных) пример организации функционирования политической системы на основе самоорганизации социальных сообществ в субъекты коллективного действия. При этом легитимация отдельных коллективных действий обеспечивается не отдельными

социальными институтами или системами, а всей их совокупности – при условии, что они также являются результатом коллективных действий. Источником социального структурирования общества возникает коллективная идентичность, причем каждый член общества, являясь участником различных коллективных действий, выступает как носитель множественной коллективной идентичности.

Ключевые слова: коллективное действие, коллективная идентичность, коллектив, ценности, социальное действие, социальная коммуникация, гражданское общество, толерантность, доверие.

Polishchuk O.S. Value Principles of Collective Activity in Modern Society: Philosophical Analysis. – Manuscript.

Thesis for a degree of Doctor of Philosophy, specialty 09.00.03 – social philosophy and philosophy of history. – National Pedagogical M.P.Drahomanov University. – Kyiv, 2016.

The philosophical theory of collective activity enables rethinking the principles of formation and change of social structure of the society as a relentless process of loss and recovery of coordination in conjunction of significant amount of collective activities available in a particular society. Value parameters of collective activity serve at least two major social functions: first, they express the reasons of individuals engagement by collective activities, that is, they act as primary motivational force of durable coordination by individuals their behavior with other individuals; secondly, value parameters of collective activity is an important factor of its coordination with other collective activities that has far-reaching consequences – up to determining the total value disposition of the society and the state in dramatic situations of value and civilization choice. Collective activity appears as a coherent social action of a significant number of participants of social communication, united by common values.

Collective identity is not perceived by personality as imposed from the outside, or constructed on his or her own participation, because in the process of socialization a man acquires social subjectivity, but namely by engagement to the activity the teams as subjects of social activity. Collective activities become real basis of endless process of society's restructuring as a set of organizational efforts with uncertain final result. The theoretical possibilities of social philosophy as for the study of the system and the communicative bases of forming modern collective activity have been disclosed in its basic cognitive tasks, to which belong identify of functional, symbolic and structural consequences of implementation of value principles of collective activity.

Key Words: collective activity, collective identity, collective, values, social activity, social communication, civil society, tolerance, trust.

Підписано до друку 24.12.2015 р. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Times.
Наклад 100 прим. Зам. № 660
Віддруковано з оригіналів.

Видавництво Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова. 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9
Свідоцтво про реєстрацію № 1101 від 29.10.2002.
(044) 239-30-26.